

Felicia-Aneta OARCEA

REȚEAUA ȘCOLARĂ A COMITATULUI ARAD LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Résumé: Les transformations économiques, sociales et des mentalités produites au niveau du monde rurale et urbain ont contribué au soutien de l'institution scolaire. Les confessions, l'État, les fondations ont aidé les communautés à construire des écoles en leur assurant aussi la base matérielle et financière.

À la fin du 19e siècle et au début du 20e le réseau scolaire comprenait des écoles maternelles (jardins d'enfants), des écoles populaires: élémentaires, populaires supérieures, civiles; les écoles de formation des apprentis; comme institutions d'enseignement moyen: les gymnases, les écoles réelles et supérieures des jeunes filles; les maisons de correction, un institut pédagogique; il y avait aussi des institutions humanitaires; comme institution d'enseignement supérieur, la ville d'Arad a eu l'Institut Théologique.

Intersectarea intereselor statului dualist austro-ungar cu coordonata prioritară a elitei intelectuale a naționalităților (anume: extinderea rețelei școlare și pregătirea unor cadre specializate, prefacerile economico-sociale și mutațiile produse la nivelul mentalului colectiv) a contribuit, treptat, la asigurarea creșterii populației alfabetizate. Normele legislative adoptate de autoritățile austro-ungare, din perspectiva naționalităților română, sârbă, slovacă etc., au fost considerate mai puțin tolerante, în privința dreptului de a-și gestiona chestiunile școlare. Pentru „a contracara” interesele statului, mai ales spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea de a transforma școlile confesionale în școli de stat, autoritățile tutelare au emis reglementări – circulare – privitoare la rețeaua școlară. Așadar, a existat o confruntare „între obiectivele și acțiunile oficialităților de stat maghiare și aspirațiile justificate ale naționalităților”¹ comitatului și orașului Arad.

În zona arădeană, realitățile conținutului proiectelor legislative elaborate de Ministerul Instrucțiunii Publice, al Educației și Cultelor nu s-au pliat după litera legii întotdeauna, ci după interesele și realitățile politice maghiare. Spre exemplu, chiar dacă, potrivit legii XXXVIII din 1868, dreptul de a-și gestiona chestiunile școlare revenea fondatorului, statul maghiar, prin conținutul legislației școlare, a căutat să îngrădească drepturile naționalităților. Astfel, ministrul Instrucțiunii Publice, Educației și Cultelor, Albert Berzeviczy, a prezentat Dietei maghiare un proiect în data de 20 octombrie 1904, care, în cele 6 capitole cu 94 de articole, a urmărit diminuarea autonomiei învățământului confesional, cu limba maternă de predare.²

Potrivit statisticilor autorităților austro-ungare, *Magyar statisztikai évkönyv*, din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și până la mijlocul deceniului doi al secolului al XX-lea, rețeaua școlară cuprindea instituții de învățământ preșcolar/grădinițe, școli elementare – din anul școlar 1904/1905 elementare zilnice și de repetiție generale sau de specialitate, populare superioare, cetățenești și superioare de fete³, școli medii – gimnaziu, școli reale și școli superioare de fete –, școli de ucenici și profesionale, școli de corecție, institute pedagogice pentru învățători și învățătoare, instituții

¹ Ioan Munteanu, *Rețeaua școlară și știința de carte în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în „Studii bănățene”, Timișoara, Editura Mirton, 2007, p. 411.

² *Ibidem*, pp. 411-412.

³ Din anul școlar 1901/1902, școlile superioare de fete au fost încadrate la școli medii, nu la școli populare ca și până acum.

umanitare și învățământ superior – universități, academii de drept, institutul teologic. Dintre instituțiile superioare de învățământ, Aradul avea doar Institutul Teologic⁴ (Anexe, Tabelul 1), centru de pregătire a preoților care, de multe ori, îndeplineau și statutul de dascăli. Formarea tinerei generații a lumii satelor intra în atenția preoților, din perspectiva luminării și povățuirii elevilor, căci școala trebuia să o „vizităluiască și pruncii să-i îndrume spre sârguință”. Această atribuție era susținută de funcția de director școlar.⁵

Învățământul preșcolar a intrat în atenția elitei burgheze încă din 1840, când, la propunerea contesei Tereza Brunszwich, s-a înființat la Arad o „asociație a doamnelor nobile”, sub președinția Antoniei Bohus-Szögyényi, vicepreședintă fiind aleasă baroneasa Bánfy Polyxena. Această asociație, pentru că nu avea capital mai mare de 3500 fl., s-a desființat.

În paralel cu „asociația doamnelor nobile” a existat în Arad și o „asociație a doamnelor burgheze”. Avea mai mulți membri și un capital de 7.000 fl. Statutele de funcționare ale celor două asociații au fost diferite, date fiind și scopurile diverse. „Asociația doamnelor nobile” a dorit fondarea unor grădinițe, sub îndrumarea lui Mandély Alajos. Un prim pas s-a realizat. Însă, odată cu plecarea învățătorului la Pecica, grădinița s-a desființat. „Asociația doamnelor burgheze” a dorit ajutorarea copiilor arădeni rămași orfani. Varga Péter, în 1841, după ce a întemeiat cu mari greutate o grădiniță la Pesta, în centrul orașului, s-a întors la Arad, unde a deschis o asemenea instituție de învățământ preșcolar. Noua instituție, cu toate că avea o taxă foarte scăzută, nu s-a dovedit a fi populară. Asociația patroană a încercat să obțină donații, dar cu puțin succes. Orașul Arad, conform hotărârii consiliului guvernamental, a ajutat grădinița cu 180 fl. și 6 m³ de lemne. Cu toate acestea, Varga Péter a fost nevoit să renunțe la proiectul său educațional.⁶

În intervalul cronologic 1891-1898, numărul instituțiilor de învățământ preșcolar a crescut atât la nivelul comitatului, cât și al orașului Arad, grație noilor prevederi legislative. Potrivit articolului XV/1891, comunele urbane sau rurale care plăteau un impozit direct mai mare de 30.000 coroane au fost obligate să înființeze și, în același timp, să susțină o grădiniță pentru 40 de copii. Cele care plăteau anual o dare directă de peste 20.000 coroane trebuiau să susțină un „Azil permanent”, iar cele cu un impozit de peste 10.000 coroane, un „Azil de vară”.⁷

Unitățile de învățământ preșcolar au fost clasificate, după grad, profil și limba de predare. După grad, erau: cu program normal, permanent (de un an) și de vară, iar după profil: de stat, cu ajutor de stat, confesionale, ale asociațiilor, particulare sau ale fundațiilor. (Tabelul 1)

⁴ *Magyar statisztikai évkönyv*. Uj. Folyam, vol. I, 1893, Budapesta, 1894, p. 288; vol. II, pp. 292-293; vol. III, pp. 362-363, 366-367; vol. V, pp. 324-325; vol. VI, pp. 272-273; vol. VII, pp. 304-305; vol. VIII, pp. 316-317; vol. IX, pp. 304-305; vol. X, pp. 328-329; vol. XI, pp. 332-333; vol. XII, pp. 338-339; vol. XIII, pp. 327-328; vol. XIV, pp. 321-322; vol. XV, pp. 310-311; vol. XVI, pp. 326-327; vol. XVII, pp. 330-331; vol. XVIII, pp. 316-317; vol. XIX, pp. 332-333; vol. XX, pp. 354-355; vol. XXI, p. 244; vol. XXII, p. 244; vol. XXIII, p. 237.

⁵ Arhiva Școlii generale „Gheorghe Groza” din Moneasa, Nicolae Palade, mss. *Repere istorice ale școlii din Moneasa*. Registrul de procese-verbale, file nenumerate (f. nenr.).

⁶ Lakatos Ottó, *Arad története*, vol. II, Arad, 1881, pp. 113-114.

⁷ Complexul Muzeal Arad (C.M.A.), *Colecția Istorie (C.I.)*, *Fond Suciu (F.S.)*, nr. inv. 36 (Diferența dintre aziluri și „grădini” constă în faptul că primele erau conduse de bone, absolvente ale unui curs de 6 luni susținut de minister, iar celelalte erau conduse de învățătoare pregătite în școlile pedagogice).

Tabelul 1. Structura grădinițelor după grad și profil (1891-1898)

Anuit. an. din	Nr. Grăd.	Dupa grad			Dupa profil													
		normale	perm. / 1 an	De vară	stat	Cu ajutor de stat			Conf.	Confesionale						-Asoc.	Part	Fundat
						Com.	Asoc.	Part.		RK	Gr. K	E	Ref	O	Iz			
1891-1892	4	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	7	-
1892-1893	6	2	3	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	2	6	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	6	-
1893-1894	12	9	3	-	4	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	5	1
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	7	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	5	1
1895-1896	17	17	-	-	6	-	-	-	3	-	2	-	-	-	-	-	6	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	7	7	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3	-
1896-1897	17	17	-	-	6	-	-	-	3	-	-	2	-	-	-	-	3	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	8	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	5	-
1897-1898	17	17	-	-	7	-	-	-	3	-	-	3	-	-	-	-	3	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	8	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	4	-

Sursa: Magyar statisztikai évkönyv, vol. I, p. 317; vol. II, p. 318; vol. III, p. 410, 414; vol. IV, p. 422; vol. V, p. 354; vol. VI, p. 312.

Limba de predare în grădinițele din comitatul și orașul Arad era, în general, maghiara, după cum reiese din Tabelul 2.⁸

Tabelul 2. Structura grădinițelor după limba de predare (1891-1898)

Anul studiu	După lb. de predare					
	Maghiară		Mixt + maghiară		Altele	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1891-1892	-	-	-	-	-	-
Com. Arad						
Oraș Arad	-	-	-	-	-	-
1892-1893	6	100	-	-	-	-
Com. Arad						
Oraș Arad	8	100	-	-	-	-
1893-1894	8	66,6	3	25	1	8,33
Com. Arad						
Oraș Arad	8	100	-	-	-	-
1895-1896	15	88,23	-	-	2	11,76
Com. Arad						
Oraș Arad	7	100	-	-	-	-
1896-1897	15	88,23	-	-	2	11,76
Com. Arad						
Oraș Arad	8	100	-	-	-	-
1897-1898	14	82,35	-	-	3	17,64
Com. Arad						
Oraș Arad	8	100	-	-	-	-

Articolul de lege XXXVIII din anul 1868, sancționat în 5 decembrie același an, a prevăzut obligativitatea învățământului elementar.⁹ Cele mai numeroase, **școlile populare** au fost clasificate după grad în: școli elementare, populare superioare, cetățenești, superioare de fete; după sexul elevilor: mixte, de băieți și de fete și, după caracter: de stat, comunale, confesionale – romano-catolice, greco-catolice, ortodoxe, evanghelice, reformate, unitariene, izraelite –, particulare și fundaționale (ale asociațiilor).

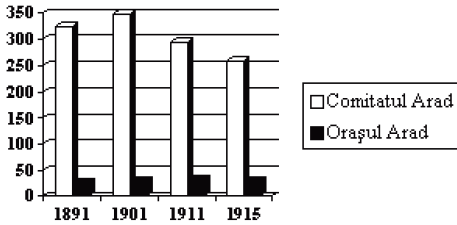
Conform datelor statistice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până spre mijlocul deceniului doi al secolului al XX-lea, ponderea cea mai mare o dețin școlile elementare, al căror număr a variat între 325 (cu cel mai mare număr în anul școlar 1897/1898) și 290 în comitatul Arad, în anul 1915.

⁸ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 317; vol. II, p. 318; vol. III, p. 410, 414; vol. IV, p. 422; vol. V, p. 354; vol. VI, p. 312.

⁹ *Legile referitoare la învățământul popular elementar din Ungaria*, în „Educatorul”, an V, 1913, nr. 9-10, octombrie-noiembrie, pp. 171-179.

Cu câteva fluctuații, școlile elementare din orașul Arad s-au situat numeric între 22 și 31, cifră atinsă din 1908/1909 și până în 1914/1915. Pot fi simțite din plin consecințele Legii Apponyi, dar și al Primului Război Mondial asupra instituțiilor de învățământ elementar. (Grafic 2)

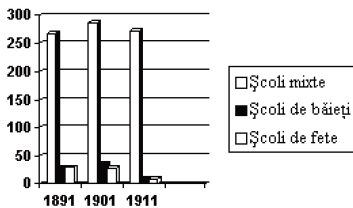
Grafic 1. Dinamica școlilor elementare (1891-1915)

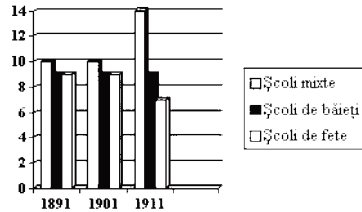
fete; în anul școlar 1901/1902, 286 mixte, 35 de băieți și 27 de fete; în anul școlar 1911/1912, 272 mixte, 10 de băieți și 8 de fete.

La nivelul orașului Arad, statistica indică existența atât a școlilor mixte, cât și de băieți sau de fete, aproximativ același număr. Spre exemplu, în anul școlar 1891/1892, funcționau 10 școli mixte, 9 de băieți și 9 de fete; în anul școlar 1901/1902, 10 mixte, 9 de băieți și 9 de fete; în anul școlar 1911/1912, 14 mixte, 9 de băieți și 7 de fete. (Graficul 4)

Grafic 1. Dinamica școlilor elementare după sexul elevilor în comitatul Arad

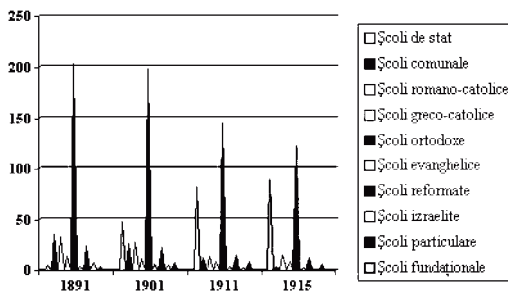
Grafic 2. Dinamica școlilor elementare după sexul elevilor în orașul Arad

După caracter sau susținător, în comitat, pe primul loc s-au situat cele confesionale ortodoxe, urmate de comunale, reformate și greco-catolice. În anul școlar 1891/1892 au existat: 5 școli de stat, 35 comunale, 32 romano-catolice, 203 ortodoxe, 4 evanghelice, 23 reformate, 7 izraelite și 3 particulare; în anul școlar 1901/1902: 47 de stat, 26 comunale, 27 romano-catolice, 11 greco-catolice, 197 ortodoxe, 6 evanghelice, 22 reformate, 5 izraelite și 7 particulare; în anul școlar 1911/1912: 81 de stat, 12 comunale, 14 romano-catolice, 8 greco-catolice, 145 ortodoxe, 4 evanghelice, 15 reformate, 2 izraelite și 9 particulare; în anul școlar 1915/1915: 89 de stat, 4 comunale, 15 romano-catolice, 8 greco-catolice, 123 ortodoxe, 2 evanghelice, 12 reformate, 1 izraelită și 6 particulare. (Grafic 5)

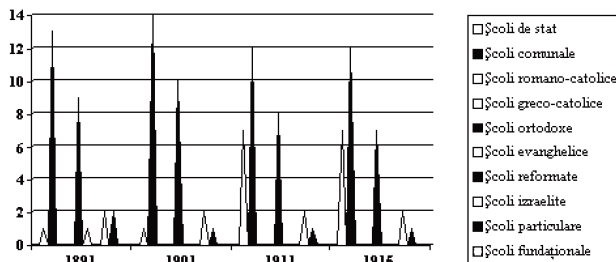
Grafic 5. Dinamica școlilor elementare după caracter (susținător) în comitatul Arad

Balanța înclina în favoarea celor comunale, în orașul Arad, urmate de cele confesionale ortodoxe, izraelite. În 1891/1892 erau deschise o școală de stat, 13 comunale, 9 ortodoxe, una evanghelică, 2 izraelite și 2 particulare; în 1901/1902: una de stat, 14 comunale, 10 ortodoxe, 2 izraelite, una particulară; în 1911/1912: 7 de stat, 12 comunale, 8 ortodoxe, 2 izraelite, 1 particulară; iar în 1914/1915: 7 de stat, 12 comunale, 7 ortodoxe, 2 izraelite și una particulară. (Grafic 6)

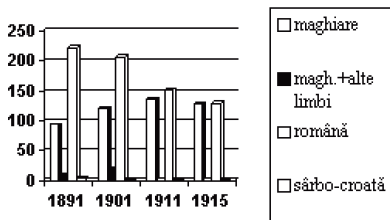
Grafic 6. Dinamica școlilor elementare după caracter (susținător) din orașul Arad

Comparativ, la nivelul comitatului Arad, școlile confesionale ortodoxe dețineau ponderea cea mai însemnată, urmate de cele comunale, romano-catolice, reformate etc., în timp ce, în orașul Arad, predominau cele comunale, urmate de cele confesionale ortodoxe și, spre mijlocul deceniului doi al secolului al XX-lea, de cele de stat. În privința școlilor particulare, în orașul Arad au fost doar două, iar în comitat, anul școlar 1891/1892 a debutat cu 3 școli, pentru ca, treptat, să ajungă la 9, iar în anul școlar 1914/1915 să scadă la 6.

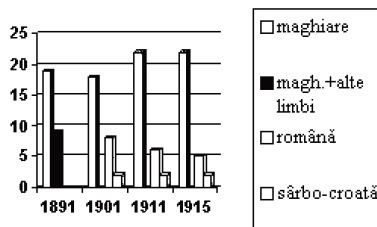

După limba de predare, ele erau maghiare sau maghiare plus altă limbă (germană, slovacă, română, ruteană, sârbo-croată, altele) sau germane, slovace, românești, rutene, sârbo-croate, altele. Cele două grafice (Graficele 7 și 8) redau comparativ evoluția numerică a școlilor elementare din comitatul și orașul Arad, după limba de predare.

Grafic 7. Școlile elementare după limba de predare în comitatul Arad

Grafic 8. Școlile elementare după limba de predare din orașul Arad

Școlile cu predare în limba română au fost mai numeroase la nivelul comitatului Arad, urmate de cele cu predare în limba maghiară, maghiare plus alte limbi și sârbo-croată.¹⁰

Zenovie Pâclișanu, în lucrarea *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, apărută în anul 1943, a inserat un capitol legat de „*învățământul minoritar*”, în care a arătat că, spre exemplu, în județul Arad, populația germană nu avea nicio școală primară. În anul școlar 1895/1896, maghiarii dețineau 96 de școli, existând 16 școli mixte maghiaro-germane. Situația s-a menținut și în 1914, când au existat 145 școli primare maghiare și niciuna germană.¹¹

Potrivit unei statistici, ce a eliminat din calcul localitățile (cu școli) care, după 1918, nu mai făceau parte din județul Arad, cifrele făcând totuși referire la anul 1910, au funcționat 65 școli de stat, 11 comunale, 146 confesionale ortodoxe, 10 greco-catolice, 11 romano-catolice, 13 reformate, 3 evanghelice, 1 ortodoxă sârbească, 3 particulare, 5 domeniiale, 2 fundaționale, 2 izraelite. În total erau 272 școli.¹²

Rețeaua școlară cuprindea școli **profesionale și de ucenici**. Dacă, până la începutul veacului al XX-lea, școlile profesionale dețineau ponderea în pregătirea și specializarea lucrătorilor, din anul școlar 1904/1905 statistica indică o scădere numerică în favoarea celor de ucenici, unde instrucția era efectuată de către profesori și tehnicieni specializați. Aici s-a asigurat pregătirea elevilor în domeniul agrar, industrial, comercial și în meșteșugărit.¹³ Din anul școlar menționat anterior, funcționau 19 școli de ucenici în comitatul Arad și 3 în oraș; în timp ce, în același an, în comitatul Arad a funcționat o singură școală profesională, iar în oraș 9.¹⁴ Școlile de ucenici răspundeau fidel noilor prefaceri economico-sociale, prin acoperirea pieței muncii cu lucrători specializați, cu precădere în domeniul industriei și al comerțului. Activități comerciale intense au fost desfășurate în orașul Arad, de unde și interesul crescut pentru a forma mână de lucru specializată.¹⁵

Pregătirea în școlile elementare și specializările în cele de ucenici și profesionale trebuia completată pentru un alt segment de populație, ce urma a fi pregătit în **școlile civile**. Extinderea rețelei de transporturi, comunicații, sistemului bancar etc. impunea instruirea și perfecționarea unui anumit tip de personal calificat. În această categorie de populație intrau funcționarii din conducerea comitatului, orașului, comunelor, din instituții precum tribunale, telefonie, telegrafie, bănci, transporturi etc. Ei trebuiau să fie beneficiarii unei pregătiri alese.¹⁶ Asemenea instituții de învățământ au funcționat în localitățile Sântana – cu susținerea statului –, Gyula – cu susținerea comunei – și Arad. În orașul Arad, din anul școlar 1909/1910, și-au desfășurat cursurile două școli cetățenești comunale, una pe strada Ferencz și alta pe Kaziczay.¹⁷

¹⁰ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, pp. 308-309; vol. II, 310; vol. III, pp. 392-393, 396-397; vol. IV, pp. 412-413; vol. V, pp. 344-345; vol. VI, pp. 298-299; vol. VII, pp. 320-321; vol. VIII, pp. 332-333; vol. IX, pp. 320-321; vol. X, pp. 344-345; vol. XI, pp. 348-349; vol. XII, pp. 356-357; vol. XIII, pp. 348-349; vol. XIV, pp. 342-343; vol. XV, pp. 324-325; vol. XVI, pp. 342-343; vol. XVII, pp. 344-345; vol. XVIII, pp. 330-331; vol. XIX, pp. 346-347; vol. XX, pp. 368-369; vol. XXI, p. 251; vol. XXII, p. 251; vol. XXIII, p. 244.

¹¹ Zenovie Pâclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943, pp. 77-78.

¹² „Școala vremii”, Arad, an XI, 1940, nr. 9-10, noiembrie-decembrie, p. 29.

¹³ Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala și Educația*, vol. 3, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2008, pp. 425-426; *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. II, p. 293; III, p. 363, 392; IV, p. 393; V, p. 325; VI, p. 273; VII, p. 305; VIII, p. 317; IX, p. 305; X, p. 329; XI, p. 333; XII, p. 339; XIII, p. 331; XIV, p. 352; XV, p. 313; XVI, p. 329; XVII, p. 333; XVIII, p. 319; XIX, p. 335; XX, p. 357.

¹⁴ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. XIII, pp. 327-328.

¹⁵ *Ibidem*, vol. XIII, p. 329; XIV, p. 323; XV, p. 311; XVI, p. 327; XVII, p. 331; XVIII, p. 317; XIX, p. 333; XX, p. 355.

¹⁶ Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala și Educația*, p. 429.

¹⁷ *Magyar statisztikai évkönyv*. Uj. Folyam, vol. XII, pp. 380-381; vol. XIII, p. 364; vol. XIV, pp. 360-361; vol. XV, p. 338; vol. XVI, p. 356; vol. XVII, p. 357; vol. XVIII, p. 343; vol. XIX, p. 359; vol. XX, p. 381; vol. XXI, p. 258; vol. XXII, p. 258; vol. XXIII, p. 253.

Școlile medii au cuprins, în funcție de specificul lor, elevi cărora li s-a asigurat o pregătire teoretică (Gimnaziul Regal de Stat din Arad) sau practică (Școală Reală Superioară de Stat).¹⁸ Numărul instituțiilor și al elevilor poate fi desprins din Tabelul 3.¹⁹ Remarcăm un număr scăzut de elevi care au frecventat școlile medii arădene. Comparativ, Gimnaziul din Arad a fost frecventat de un număr mai mare de elevi decât Școala Reală.

Tabelul 3. Evoluția numerică a elevilor înscriși la școlile medii

* Nu a fost specificat în statistica publicată în anul 1894 numărul elevilor pentru fiecare tip de instituție școlară medie.

Anul nout Adn	N ₁ total		Școli medii					
	Șc.	Elevi	Gimnaziu		Școli reale		Șc. Sup. Fete	
			Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi
1891 1892	-	-	-	*	-	*	-	-
Com. Arad								
Oraș Arad	2	433	1		1		-	-
1901 1902	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad								
Oraș Arad	2	681	1	443	1	238	-	-
1907 1908	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad								
Oraș Arad	3	903	1	451	1	288	1	164
1914 1915	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad								
Oraș Arad	3	932	1	552	1	230	1	150

În comitatul Arad, un alt gimnaziu romano-catolic de preoți, care a funcționat cu ajutor de stat, a existat în localitatea Gyula.²⁰ Au fost școli medii pentru fete: una cu caracter de stat în orașul Arad, al cărui prim an de funcționare a fost 1907-1908²¹, iar alta cu caracter particular, pe strada Somogyi-féle, între anii școlari 1903-1904 și 1906-1907²².

¹⁸ Înainte de înființarea Școlii Reale Superioare de Stat, a funcționat la Arad așa-numita școală privată a lui Rotter, între anii 1865 și 1877. Școala Reală Superioară de Stat și-a deschis cursurile în patru clase încă din anul 1874. La scurt timp, Rotter a sîstat activitatea școlii sale. În anul 1881, noua instituție cu profil real avea 8 clase, unde s-au desfășurat cursurile școlii elementare și gimnaziale. (vezi Lakatos Ottó, *Arad története*, Arad, 1881, vol. II, p. 102). Ministrul învățămîntului a pus problema organizării învățămîntului industrial din anul școlar 1880, subliniind necesitatea unui asemenea tip de învățămînt. (vezi Némethy Károly, *Aradváros tanügyi története*, Arad, 1890, p. 50).

¹⁹ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 288; vol. II, pp. 292-293; vol. III, pp. 362-363, 366-367; vol. V, pp. 324-325; vol. VI, pp. 272-273; vol. VII, pp. 304-305; vol. VIII, pp. 316-317; vol. IX, pp. 304-305; vol. X, pp. 328-329; vol. XI, pp. 332-333; vol. XII, pp. 338-339; vol. XIII, pp. 327-328; vol. XIV, pp. 321-322; vol. XV, pp. 310-311; vol. XVI, pp. 326-327; vol. XVII, pp. 330-331; vol. XVIII, pp. 316-317; vol. XIX, pp. 332-333; vol. XX, pp. 354-355; vol. XXI, p. 244; vol. XXII, p. 244; vol. XXIII, p. 237.

²⁰ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. XII, p. 391; vol. XIII, p. 382; vol. XIV, p. 378; vol. XVIII, p. 361; vol. XX, p. 398; vol. XXI, p. 269; vol. XXII, p. 269; vol. XXIII, p. 265.

²¹ *Ibidem*, vol. XVI, p. 371; vol. XVII, p. 376; vol. XVIII, p. 362; vol. XIX, p. 378; vol. XXI, p. 270; vol. XXII, p. 270; vol. XXIII, p. 266.

²² *Ibidem*, vol. XII, p. 392; vol. XIV, p. 375; vol. XV, p. 353.

În orașul Arad, cele două școli pedagogice, una de stat și alta confesională ortodoxă, pregăteau viitori învățători într-un număr relativ mare.²³ (Tabelul 4)

Tabelul 4. Structura și dinamica școlilor pedagogice

* În statistica din 1893 nu este specificat numărul elevilor preparanți.

Anul sau Anii	Nr. total		Școli pedagogice Nr. elevi							
	Șc.	Elevi	Învățători		Învățătoare		Educatori		Educatoare	
			Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi
1891-1892	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad										
Oraș Arad	2	*	2	*	-	-	-	-	-	-
1901-1902	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad										
Oraș Arad	2	283	2	283	-	-	-	-	-	-
1907-1908	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad										
Oraș Arad	2	182	2	182	-	-	-	-	-	-
1914-1915	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad										
Oraș Arad	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-

Singura instituție de învățământ superior din orașul și comitatul Arad a fost Institutul Teologic.²⁴

Arădenii melomani au susținut școlile de muzică de pe lângă Conservator și Societatea de muzică. (Tabelul 5)

²³ *Ibidem*, vol. I, 1893, Budapesta, 1894, p. 288; vol. II, pp. 292-293; vol. III, pp. 362-363, 366-367; vol. V, pp. 324-325; vol. VI, pp. 272-273; vol. VII, pp. 304-305; vol. VIII, pp. 316-317; vol. IX, pp. 304-305; vol. X, pp. 328-329; vol. XI, pp. 332-333; vol. XII, pp. 338-339; vol. XIII, pp. 327-328; vol. XIV, pp. 321-322; vol. XV, pp. 310-311; vol. XVI, pp. 326-327; vol. XVII, pp. 330-331; vol. XVIII, pp. 316-317; vol. XIX, pp. 332-333; vol. XX, pp. 354-355; vol. XXI, p. 244; vol. XXII, p. 244; vol. XXIII, p. 237.

²⁴ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 288; vol. II, pp. 292-293; vol. III, pp. 362-363, 366-367; vol. V, pp. 324-325; vol. VI, pp. 272-273; vol. VII, pp. 304-305; vol. VIII, pp. 316-317; vol. IX, pp. 304-305; vol. X, pp. 328-329; vol. XI, pp. 332-333; vol. XII, pp. 338-339; vol. XIII, pp. 327-328; vol. XIV, pp. 321-322; vol. XV, pp. 310-311; vol. XVI, p. 326-327; vol. XVII, p. 330-331; vol. XVIII, p. 316-317; vol. XIX, p. 332-333; vol. XX, pp. 354-355; vol. XXI, p. 244; vol. XXII, p. 244; vol. XXIII, p. 237.

Cei care s-au înscris la asemenea cursuri au fost elevii maghiari romano-catolici, urmați de izraeliți, evanghelici, reformați, ortodocși și greco-catolici.²⁵

Tabelul 5. Structura și dinamica școlilor de muzică arădene (1896/1897-1911/1912)

* Conservatorul din orașul Arad a fost fondat în 1833, iar Societatea iubitorilor de muzică, în 1895.

An	Instituția oraș Arad*	Profesori	Nr. elevi
1896-1897	Conservator	8	120
	Șc. muzică	21	289
1901-1902	Conservator	9	148
	Șc. muzică	9	180
1906-1907	Conservator	11	120
	Șc. muzică	6	173
1911-1912	Conservator	10	173
	Șc. muzică	5	125

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*. Uj. Folyam, vol. V, p. 359; vol. X, p. 383; vol. XV, p. 382; vol. XX, p. 437.

În anii școlari 1891/1892 și 1896/1897 au funcționat 2 orfelinate, pentru ca, din 1902, să fie amintită casa de copii, înființată în anul 1902. (Tabelul 6) O privire de ansamblu asupra datelor statistice ar indica o prezență mai numeroasă a copiilor orfani de limbă maghiară și romano-catolici, urmați fiind de românii ortodocși, slovaci etc.²⁶

²⁵ Gheorghe Săbău, *Viața muzicală*, în vol. *Arad. Monografia orașului*, Arad, 1999, pp. 333-335; 340-342 (Fondat în 1833, Conservatorul avea deja tradiție în rândul iubitorilor de muzică. Melomanii, membri ai *Asociației iubitorilor de muzică/Gesellschaft der Musikfreunde*, au convenit ca, la 15 februarie 1833, să pună bazele acestei instituții de cultură. La scurt timp, ei au angajat un profesor, care a selectat un număr de 20 de elevi. La 1 mai 1833 a început să funcționeze primul an școlar al *Conservatorium der Gesellschaft der Musikfreunde*. Sediul a fost într-un „apartament” al unui edificiu de pe strada Bishop/Episcopului, proprietatea primpretorului Peter Vank (azi strada N. Bălcescu). Profesorii angajați ulterior au fost Franz Zenker, organist la Praga și directorul asociației amintite, care a predat contrabasul, armonia, teoria muzicii și a dirijat orchestra școlii; Georg Novatschek a predat pianul, chitara și violoncelul și Eduard Johann Wessely, care a predat vioara, canto, instrumente de suflă și a dirijat corul Conservatorului. În anul școlar 1834/1835 numărul elevilor a crescut la 45, majoritatea originari din Arad. Anul 1836 a fost marcat de două evenimente importante: numirea ca director al Conservatorului a violonistului vienez Johann Hendl, iar al doilea, mutarea în edificiu de pe strada Kirchen-strasse/Bisericii (azi L. Blaga), nr. 13, unde a funcționat până la mutarea sa în clădirea nou-construită, Palatul Cultural. Societatea Filarmonică din Arad a fost constituită la data de 23 noiembrie 1891, al cărei președinte a fost Institutioris Kálmán.

În anul 1890, după pensionarea lui Johann Hendl, a fost numit director al Conservatorului noul director al Asociației iubitorilor de muzică, József Krispin. Situația materială precară a Conservatorului a făcut ca o parte din acțiuni să treacă în proprietatea Primăriei, care, în data de 31 decembrie 1912, a emis un act prin care a schimbat titulatura Conservatorului în „Școala Orășenească de Muzică”, cu precizarea anului fondării. În vremea Primului Război Mondial a fost mutată, în data de 14 septembrie 1914, în locuința arhitectului Ludovic Károlyi Szántay din strada Baththyány, nr. 26/Consistoriului (azi Episcopiei 4), unde a funcționat timp de 40 de ani, în șapte camere, la etajul întâi.

²⁶ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. V, p. 359; vol. VI, p. 316; vol. VII, p. 354; vol. VIII, p. 370; vol. IX, p. 357; vol. X, p. 383; vol. XI, p. 387; vol. XII, p. 411; vol. XIII, p. 401; vol. XIV, p. 399; vol. XV, p. 382; vol. XVI, p. 401; vol. XVII, p. 413; vol. XVIII, p. 399; vol. XIX, p. 415; vol. XX, p. 437.

Tabelul 6. Structura și dinamica orfelinelor/caselor de copii (1891-1915)

An oraș Arad	Nr. Instit	Orfelinate			
		Nr. Pedag.		Nr. elevi	
		Intern	Extern	Alții	Total
1891-1892	2	3	34	-	34
1896-1897	2	5	27	12	39
Casa de copii					
1903-1904	-	-	441	374	815
1908-1909	-	4	1.089	937	2.026
1914-1915	1	4	1.432	1.294	2.726

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 318; vol. V, p. 357; vol. XII, p. 413; vol. XVII, p. 417; vol. XXIII, p. 299.

Institutul pentru surdo-muți a fost fondat în anul 1885. La început a fost școală pentru surdo-muți, apoi, din anul școlar 1892/1893, a fost instituție cu caracter comunal, iar din 1898/1899, una comunală cu ajutor de stat. Numărul elevilor, în anul 1888, a fost 15, în 1889 și 1890, 16 elevi, iar în anul 1891, 13 elevi. Din anul școlar 1891/1892, statisticile au consemnat, pe lângă numărul pedagogilor, repartiția elevilor după sex, după limba maternă și confesiune.²⁷ (Tabelul 7)

Tabelul 7. Structura și dinamica școlii/institutului pentru surdo-muți (1891-1909)

An oraș Arad	Inst. surdo-muți			
	Nr. Pedag.	Nr. elevi		
	Intern	Extern	Alții	Total
1891-1892	4	-	12	12
1892-1893	3	B	F	Total
		11	-	11
1895-1896	3	4	4	8
1900-1901	3	15	13	28
1908-1909	11	46	25	71

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 319; vol. II, p. 323; vol. IV, p. 426; vol. VII, p. 355; vol. IX, p. 528; vol. XVII, p. 416.

Statistica din anul 1898 consemnează existența, în Arad, a unei școli pentru copii cu deficiențe de vorbire. În comitatul Arad, din cei 221 copii, repartiția pe sex indică un număr de 149 băieți și 72 de fete, iar la nivelul orașului Arad, din cei 219 copii cu deficiențe, 134 erau băieți și 85 fete. Dintre cei 46 de copii cu deficiențe mai grave, 28 erau băieți și 6 fete.²⁸ (Tabelul 8)

²⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 319; vol. II, p. 323; vol. IV, p. 426; vol. V, p. 358; vol. VII, p. 355; vol. VIII, p. 371; vol. IX, p. 358; vol. X, p. 384; vol. XI, p. 388; vol. XII, p. 412; vol. XIII, p. 402; vol. XV, p. 383; vol. XVII, p. 416.

²⁸ *Ibidem*, vol. VII, p. 357.

Tabelul 8. Școala pentru copii cu deficiențe de vorbire

Anuit adm	Nr copului cu defic de vb			Mai suferinzi		
	B	F	Total	B	F	Total
1897-1898	149	72	221	36	10	46
Com Arad						
Oraș Arad	134	85	219	28	6	34

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*. Uj. Folyam, vol. VII, p. 357.

Prefacerile economico-sociale, imixtiunea statului maghiar, legislația școlară au aprins interesul pentru extinderea rețelei școlare atât din partea statului, cât și a autorităților ecleziastice, nelipsind inițiativele particulare și ale asociațiilor. De la învățământul preșcolar și până la cel superior, am putut constata evoluții apreciabile. Toate s-au răsfrânt asupra creșterii numărului populației alfabetizate, dar și a celor cu pregătire medie și superioară. Măsurile au fost cu atât mai îndârjite cu cât, deseori, naționalitățile încercau să-și mențină controlul asupra chestiunilor școlare. Circularele, măsurile luate în fiecare district școlar au adâncit responsabilizarea populației rurale și dorința de a-și trimite copiii mai departe la școlile din orașe, considerate adevărate cuiburi ale deznaționalizării. Mutațiile de la nivel mental au contribuit, de asemenea, la creșterea frecvenței școlare și la edificarea unor noi instituții de învățământ.

Asistăm, așadar, în perioada dualismului austro-ungar, la extinderea apreciabilă a rețelei școlare în comitatul și orașul Arad: grădinițe, școli elementare zilnice, cursuri de repetiție, școli profesionale și de ucenici, școli civile, școli de muzică, școli medii, instituții de învățământ superior și instituții cu caracter umanitar (orfelinate, case de copii).